

Databending

Vižintin, Petra

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Graphic Arts / Sveučilište u Zagrebu, Grafički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:216:738996>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-31**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Graphic Arts Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
GRAFIČKI FAKULTET

ZAVRŠNI RAD

Petra Vižintin

Sveučilište u Zagrebu
Grafčki fakultet

Smjer: tehničko-tehnološki

ZAVRŠNI RAD

DATABENDING

Mentor:
dr.sc. Maja Strgar Kurečić

Student:
Petra Vižintin

Zagreb, 2018.

Rješenje o odobrenju teme završnog rada

SAŽETAK

U ovom će se završnom radu objasniti kako se slikovna datoteka (digitalna fotografija) može uređivati u programima koji nisu namjenjeni za uređivanje slikovnih datoteka, a to su teksteditori, audioeditori, hexeditori te Blender kao predstavnik programa za 3D animaciju. Ovakvim se postupcima dobiva glitch kao rezultat nepodudaranja formata i kôda za koji je program namjenjen te formata i kôda datoteke. Objasnit će se na koji se način može "prevariti" program da ipak otvori slikovnu datoteku, iako je, recimo, namjenjen uređivanju auditivnih datoteka. Objasnit će se i razlozi dobivanja glitcha, što je to što u programu izazove poremećaj, kao i razotkriti računalni sloj slikovnih datoteka, koji se na prvi pogled uopće ne doživljava jer je korisnik fokusiran na kompoziciju i objekte prikazanih na fotografiji.

KLJUČNE RIJEČI: databending (slikovnih datoteka), kôd, bitmapa, glitch, korupcija

SADRŽAJ

1 . UVOD.....	1
2. TEORIJSKI DIO	2
2.1 Digitalna umjetnost i novi mediji.....	2
2.2 Interpretacija i umjetnost greške	4
2.3 Autori i njihova djela	5
2.4 Osnovni pojmovi.....	11
2.4.1 Rezolucija	11
2.4.2 Interpolacija	12
2.4.3 Bit.....	12
2.4.4 Kompresija.....	12
2.4.5 Kanali boja.....	13
2.5 Databending	13
2.5.1 Wordpad.....	14
2.5.2 HEX	15
2.5.3 Sonifikacija	17
2.5.4 Blender.....	18
3. EKSPERIMENTALNI DIO	19
3.1 Teksteditori	19
3.1.1 <i>Wordpad</i>	19
3.1.2 Notepad++	21
3.2 Hexeditor/Notepad++	22
3.2.1 Hexeditor	22
3.2.2 Notepad++	24
3.3 Audacity (Sonifikacija)	24
3.4 Blender OBJ Glitch.....	30
4. RASPRAVA I ZAKLJUČAK.....	33
5. LITERATURA.....	37

1 . UVOD

Glitch se može definirati kao kratkotrajna pogreška u sustavu, neočekivano zastajkivanje programa koje najčešće nestaje samo od sebe i koje se nije moglo predvidjeti, a *databending* kao proces manipulacije jedne datoteke u programu za koji ona nije namjenjena pa se tim činom izazivaju i dobivaju neočekivane pogreške. Takvi radovi najčešće spadaju pod *Glitch Art* ili *glitch* umjetnost, umjetnost greške. Ni *glitch*, ni *databending* nemaju svoje inačice u hrvatskom jeziku, a nije niti pretjerano poznat kao "grana" umjetnosti. Pa iako spada pod neku vrstu umjetnosti, *databending* bi se mogao koristiti i kao dodatan alat koji bi služio dizajneru, ali i kao zanimljiviji način učenja pozadinske logike i opcija određenih programa, iako je ovo potonje subjektivnije prirode. *Glitch* vraća u prvi plan ono što je stavljeno i skriveno u pozadini.

Tema ovog završnog rada izabrana je kako bi se produbilo autorovo znanje, ali i zainteresiranost za istu. Mada, na engleskom tržištu već postoji (barem jedna) knjiga koja se tiče korištenja *databendinga* u dizajnerske svrhe, autorova zainteresiranost dolazi i sa umjetničke strane.

U prvoj rečenici definiran je pojam *glitcha*, što bi trebalo otvoriti pitanje, mogu li se rezultati *databendinga*, namjernim i određenim postupcima priređivanja datoteke i njenim "uređivanjem", smatrati *glitchem*? Puristički je odgovor, naravno, ne. No, definira li se *glitch* kao "poremećaj u protoku informacija"¹, mijenja li se tada situacija i odgovor. Kako god bilo, ovaj se završni rad tiče *databendinga*, odnosno procesa, a ne *glitcha*, odnosno konkretnog rezultata – budući da za isti postoje druge tehnike dobivanja, kao što je manipulacija slikove datoteke u *Photoshopu* ili konkretnim programima/aplikacijama koje imaju *glitch* filtere koji se primjenjuju na sliku.

¹ <https://www.kulturpunkt.hr/content/umjetnost-greske>

2. TEORIJSKI DIO

2.1 Digitalna umjetnost i novi mediji

"Danas se nalazimo u situaciji sličnoj onoj iz četrnaestog i devetnaestog stoljeća, kada su tiskarska preša i fotografija izvršile revolucionarni utjecaj na razvoj moderne umjetnosti i kulture, tj. da se danas nalazimo usred revolucije novih medija – pomak cjelokupne kulture ka računalno posredovanim oblicima proizvodnje, distribucije i komunikacije."²

Digitalna umjetnost spada pod novomedijsku umjetnost, odnosno umjetnost koja koristi digitalne tehnologije i prakse. Takvu umjetnost još nazivaju računalna ili multimedijaska umjetnost. Digitalna umjetnost transformirala je i u sebe ukomponirala neke klasične ("analogne") umjetnosti kao što su skulptura, slikarstvo ili ilustracija/crtež. Kako bi se shvatilo na što se cilja kada se kaže "novomedijska umjetnost" potrebno je definirati što su novi mediji.

Fotografija koja se nalazi na računalu, CD-u ili je na računalu obrađena, smatra se novim medijem, ta ista fotografija isprintana na papiru – ne, a takvih bi se primjera dalo nabrojati pa ipak granicu između novih i stari medija negdje treba povući. Potrebno je definirati principe kojima će se opisati što se smatra novim medijem. Postoje pet principa kojima se može definirati prirodna estetika digitalnog, a to su: numerički prikaz, modularnost, automatizacija, varijabilnost i transkodiranje [1].

1. Numerički prikaz

Sve medijske datoteke, one stvorene na računalu ili one konvertirane iz svoji analognih oblika sačinjene su od digitalnih kôdova, tj. imaju svoj numerički prikaz (binarni). Može se zaključiti da se svi novi mediji mogu opisati matematički i mogu se obrađivati algoritmima.

Originalni oblik novih medija je numerički. Digitalizacijom analogni mediji postaju novomedijski.

² Lev Manovič, Jezik novih medija, Multimedia Clio, 2015., str.61 [1]

2. Modularnost

"Fraktalna struktura novih medija" [1]; fraktali na različitim razinama zadržavaju istu strukturu pa tako i medijske datoteke predstavljene kao svoji diskretni dijelovi (pikseli, poligoni, ...) imaju svoju modularnu strukturu. Pikseli, iako čine pr. digitalnu fotografiju, zadržavaju svoj identitet i svoju neovisnost. Drugi primjer modularnosti jest taj da datoteke zadržavaju svoju neovisnost, pr. ako se slika ubaci u *Word* dokument. Svim se elementima može pristupiti neovisno o drugima.

3. Automatizacija

Numerički prikaz i modularnost omogućuju automatizaciju operacija što dopušta da se bar djelomično isključi ljudska namjera (*Photoshop* može automatski podesiti kontrast datoteke koja se uređuje).

4. Varijabilnost

Nijedna novomedijska datoteka nije zamišljena tako da je se nakon stvaranja i obrade više neće nadograđivati ili izmjenjivati, sve novomedijske datoteke mogu postojati u bezbrojnim verzijama. Varijabilnost ne bi trebala biti stran pojam pošto se danas neke od aplikacija kao što su Instagram ili Facebook na mobitelima nadograđaju gotovo svakodnevno. "Sada je moguće razdvojiti razine "sadržaja" i sučelja. Moguće je sa istim podacima stvoriti niz različitih sučelja. Objekt novih medija može se odrediti kao jedan ili više sučelja sa multimedijalnom bazom podataka (Freud-Lissitsky Navigator)."[1]

5. Transkodiranje

Digitalizacijom pretvaramo medije u računalne podatke, tu nastaje dualna priroda novomedijske datoteke. Na primjeru digitalne fotografije, na razini prikaza, odnosno onog što vidimo - na ljudskoj razini, na njoj najvjerojatnije prepoznamo objekte, motive, određeno značenje, i sl... ali ona je računalni dokument pa na toj razini, "ulazi u dijalog sa drugim računalnim datotekama" [1] gdje se govori o veličini datoteke, vrsti kompresije, pikselima, vrijednostima boja, formatima...

Novi mediji funkcioniraju na dvije razine, onoj ljudskoj i onoj računalnoj, samo nalikuju na svoje analogne parove, dok su u suštini zaista nova vrsta medija i nemaju svog povijesnog prethodnika.

2.2 Interpretacija i umjetnost greške

Digitalizacijom objekti postaju izračunljivi, a računalo postaje generator za stvaranje medija. Digitalna greška je "stanje dodavanja, izuzimanja i/ili izmjene gradbenih elemenata u digitalnoj komunikaciji"³, ako se takva greška namjerno izazove, u sustavima u kojima je izazavana javlja se nepredvidljivost, a kao posljedica javlja se *glitch*. Ovaj je proces poznat kao *databending* - veliki broj tehnika kojima se namjerno unosi greška u digitalni kôd datoteke, a rezultat je datoteka s novim estetskim svojstvima. *Databending* je tehnika koja se koristi u *glitch* umjetnosti, umjetnosti koja greške ne interpretira kao nešto loše, već poželjno te se veseli rezultatima koje će ona izazvati. Nasumičnošću unošenja greške u sustav otkriva se računalni sloj medijskih datoteka. *Glitch* je spoj avangardnih praksi i računala, svoje korijenje vuče iz pravaca kao što su kubizam i dadaizam. "*Glitch* kao kritika umjetno stvorenoj nestašici u suvremenom digitalnom sustavu može stvoriti prostor za proaktivnu praksu vizualne umjetnosti."⁴

³ G/D [IV book], autor: udruga Format C, https://formatc.hr/glitch_databend#

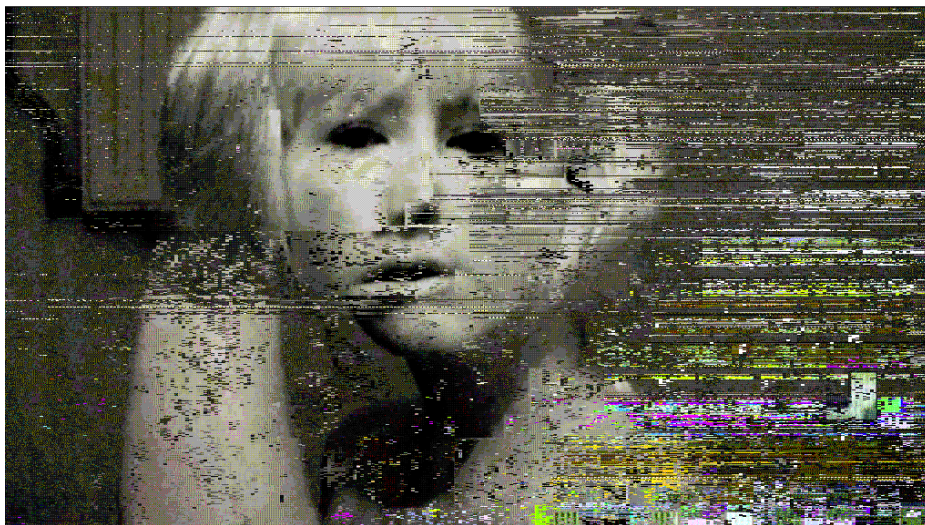
⁴ G/D [IV book], autor: udruga Format C, https://formatc.hr/glitch_databend#

Circuit bending analogni je pandan *databendingu*, pojam *databendinga* sastoji se od dvije riječi *data* (podaci) i *bending* ("savijanje"), aludira na manipulaciju kôda i dovođenja istog do granice "pucanja".

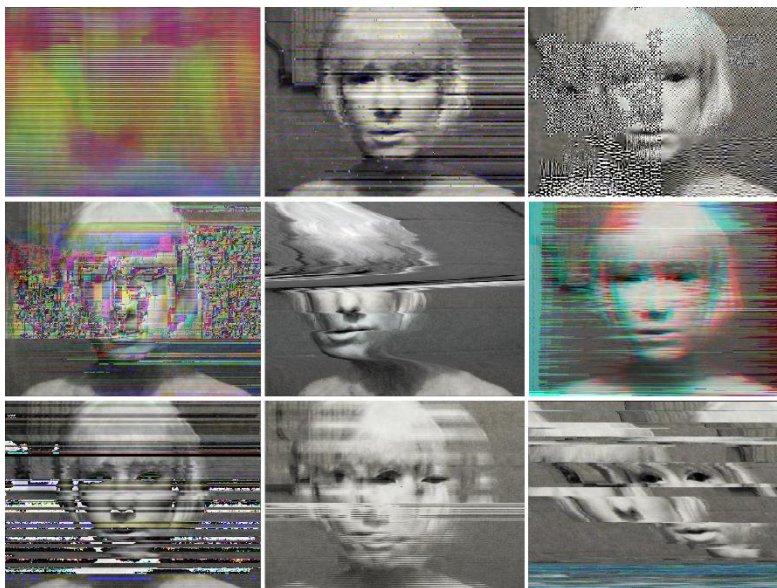
Ono na što umjetnici greške žele upozoriti jest da se vrijednost podataka krije u njihovom sadržaju, ali i u ljudskoj sposobnosti interpretacije istih, osvještenje o rukovanju podacima i informacijama.

2.3 Autori i njihova djela

Rosa Menkman

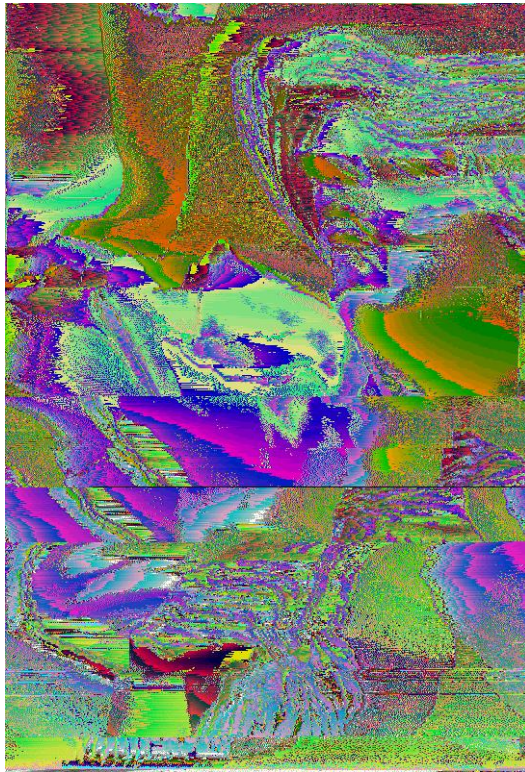

Izvor: <https://beyondresolution.info>

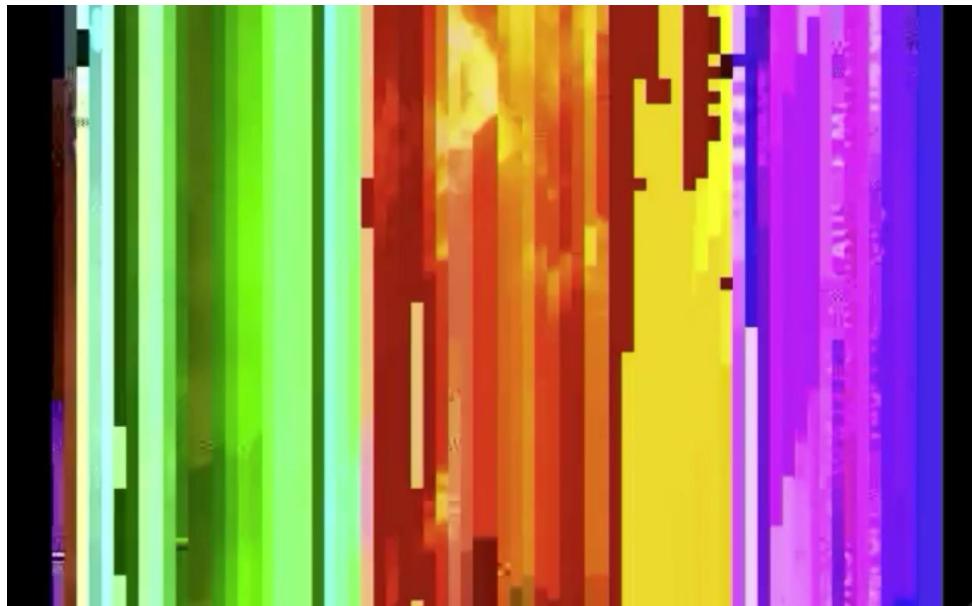
Izvor: <https://beyondresolution.info>

Domenico Barra

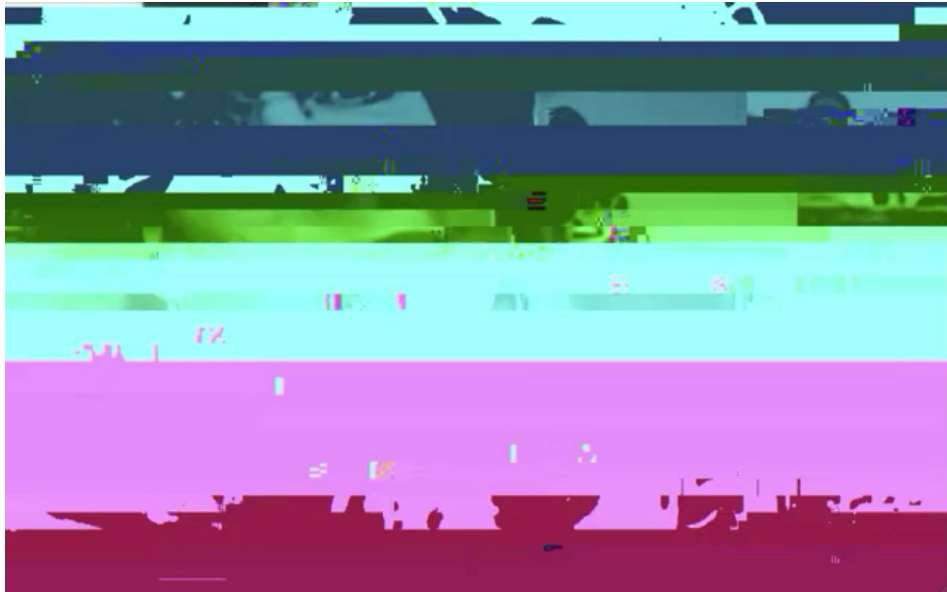

Izvor: <http://dadaclub.online/tag/databending/>

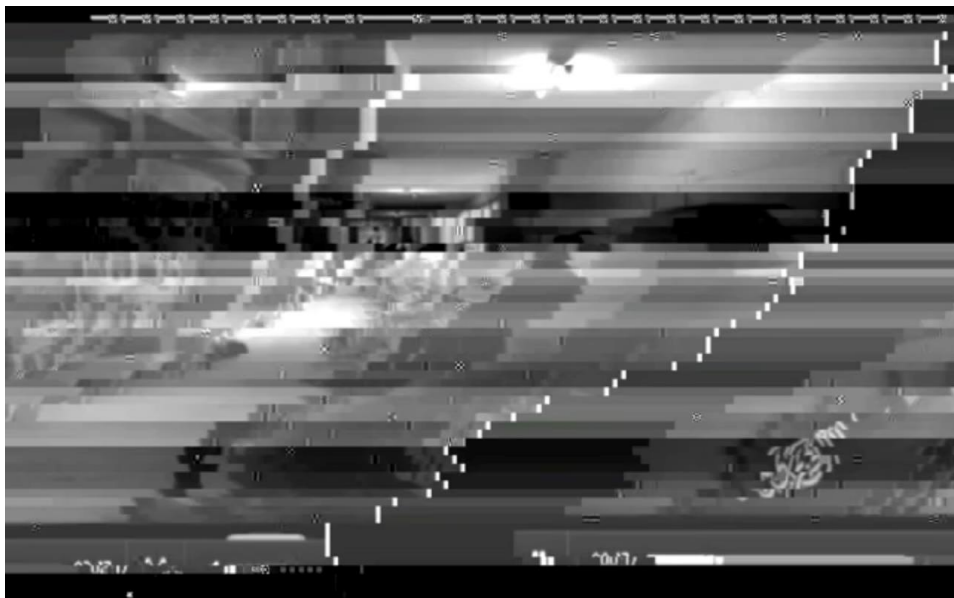
Alex Myers

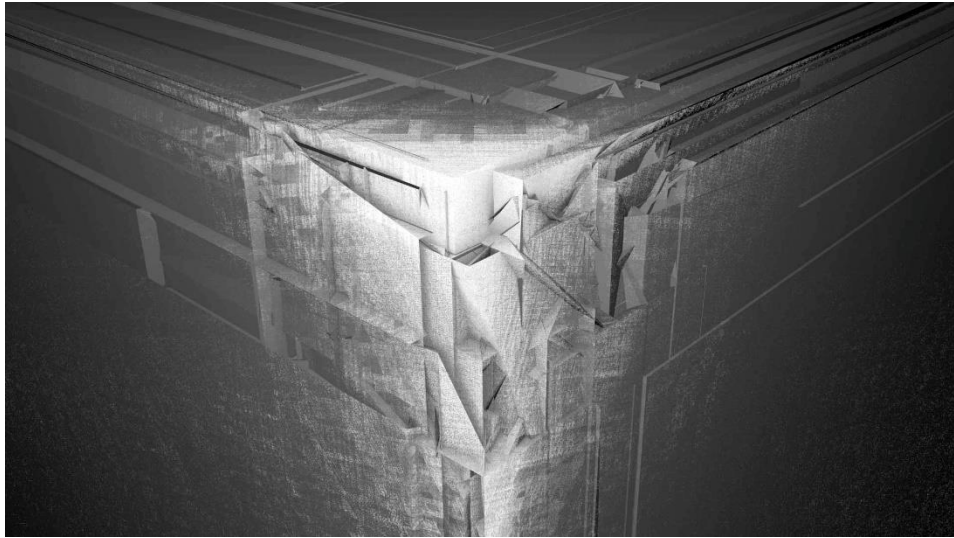
Izvor: <http://alexmyers.info/>

Izvor: <http://alexmyers.info/>

Izvor: <http://alexmyers.info/>

Izvor: <http://alexmyers.info/>

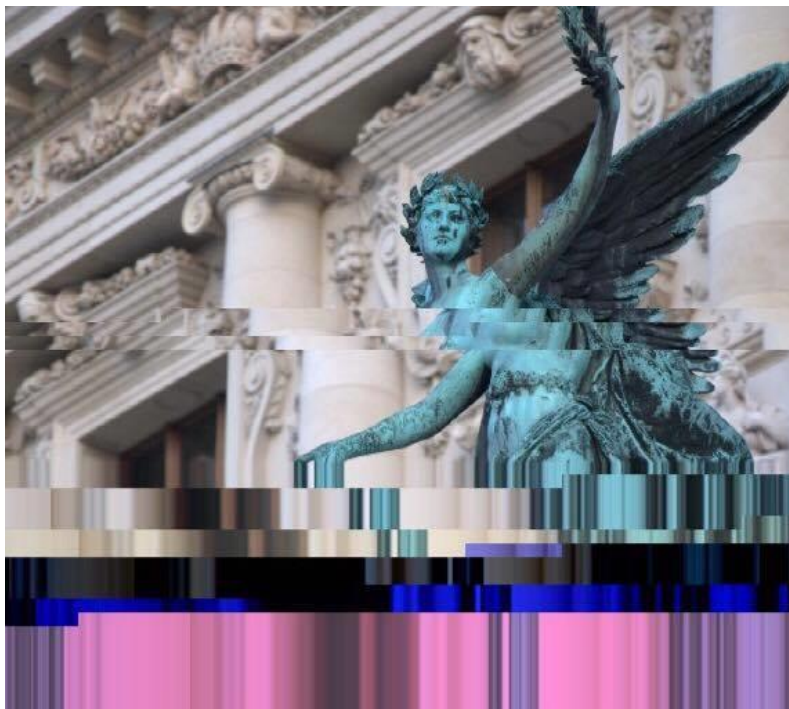
Izvor: <http://alexmyers.info/>

Glitchboy2000

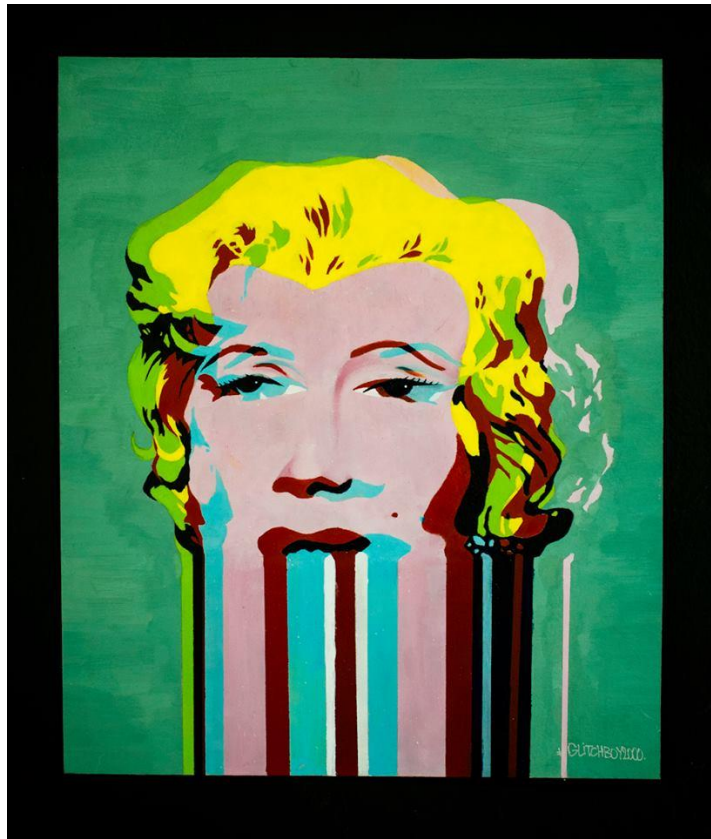
Zagrebački umjetnik koji *glitch* slika na platnu.

Izvor: <https://vizkultura.hr/greske-na-platnu-glitchboy/>

Izvor: <https://vizkultura.hr/greske-na-platnu-glitchboy/>

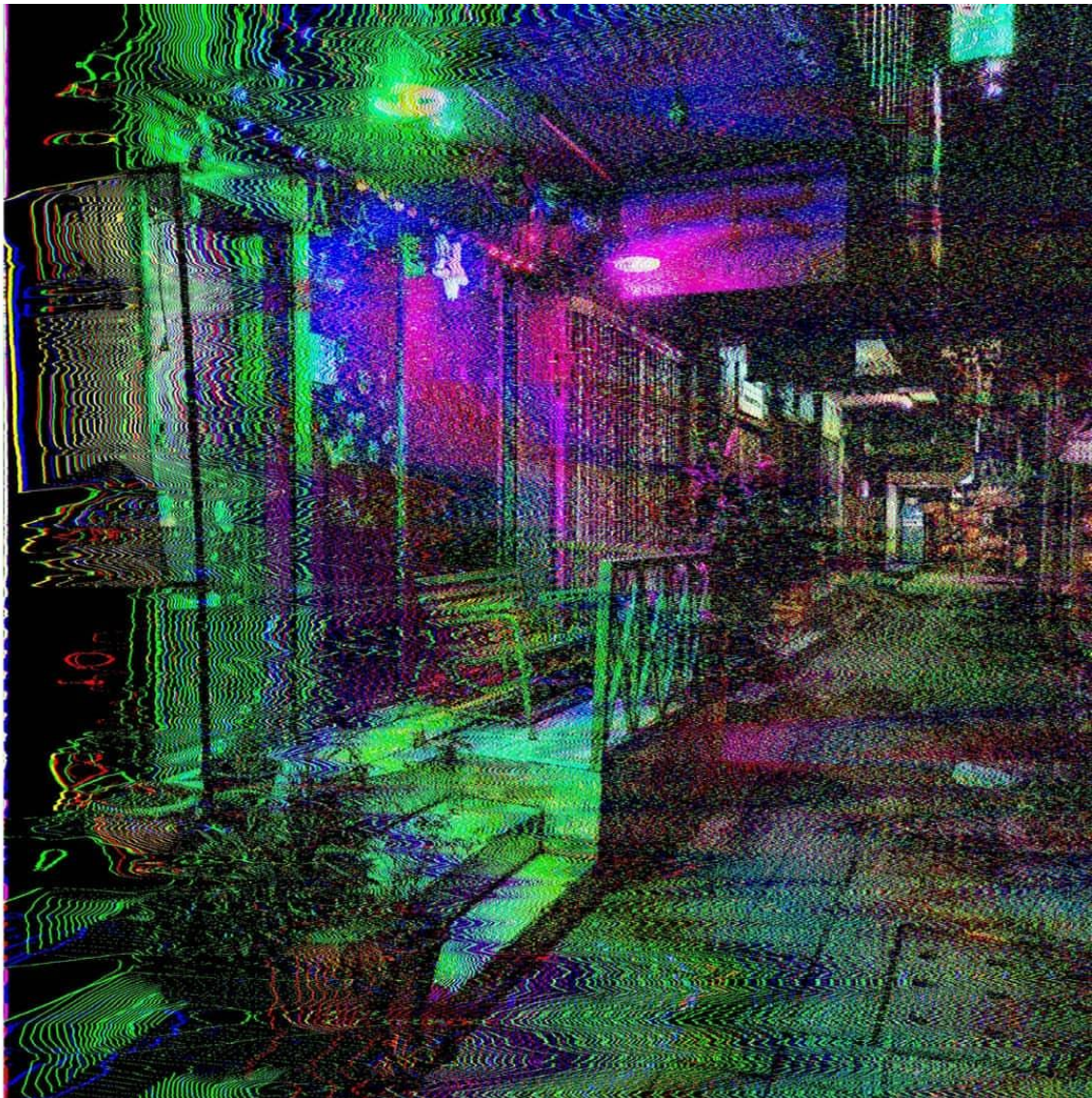

Izvor: <https://vizkultura.hr/greske-na-platnu-glitchboy/>

Korey Bilmez

Izvor: https://deskgram.org/ubikobi.art?next_id=1702423101351986075_5556268511

Izvor: https://deskgram.org/ubikobi.art?next_id=1702423101351986075_5556268511

2.4 Osnovni pojmovi

2.4.1 Rezolucija

Rezolucija ili razlučivost može se definirati kao mogućnost kojom se razlučuju ili raspoznavaju najsitniji detalji, a opisuje se kvaliteta slike. U klasičnim tehnikama, odnosno na filmu, to su bile linije koje su se mogle razlučiti na dužinski milimetar filma, dok u digitalnim tehnikama ovisi o mediju. Medij za koji se zanima ovaj zavšni je digitalna fotografija, što znači da je rezolucija broj piksela po horizontali (x) i po vertikali (y), pr. 600x400. Što je veći broj piksela, a piksele definiramo upravo kao

najsitnije detalje digitalne fotografije ili slike, to je dig. fotografija kvalitetnija i manje rasterizirana. Što je kvaliteta veća, veća je i memorija koju zauzima dig. fotografija. Piksel definira boju i intenzitet, a pojam poznat kao dubina boje piksela (eng. *color depth*) označava dinamički raspon boje, odnosno broj ukupnih nijansi boje, ono bitno za ovaj završni – broj bita po svakom pikselu (BPP – *bits per pixel*), a tako opisana datoteka naziva se bitmapa (.bmp). Veličina rasterske slike je rezultat broja piksela, količine informacija o boji i kompresije.

2.4.2 Interpolacija

Interpolacija se tiče izračunavanja novih vrijednosti piksela na temelju već postojećih. Digitalna fotografija se može povećavati i smanjivati – mijenjati broj piksela na fotografiji tj. može se mapirati jedan piksel na čitavu grupu ili mapirati grupu piksela u jedan. Sustav pokušava izračunati vrijednost piksela uzimajući u obzir vrijednosti okolnih piksela, a to se radi pomoću različitih algoritama. Kada se slika povećava, stvaraju se rupe koje je potrebno popuniti, a kada se smanjuje, nastaje višak piksela te tako nastaje potreba za interpoliranjem.

2.4.3 Bit

Intenzitet piksela, kao što je već napisano, je broj bita po svakom pikselu. Bit je binaran, što znači da može imati samo dvije vrijednosti – 0 ili 1. Kod monokromatskih slika svaki piksel ima jedan bit, a taj piksel će biti 0 ili 1, a kvaliteta će ovisiti samo o rezoluciji. Kod sivih tonova svaki piksel će imati 8 bita (1 bajt) pa će moći poprimiti vrijednosti od 0 do 255 ($2^8 = 256$). U računalnoj grafici koristi se RGB sustav boja. RGB sustav boja sastavljen je od 3 osnovne boje – crvene, zelene i plave, miješanjem tih boja, mogu se dobiti sve ostale koje pripadaju vidljivom spektru. Kod slika u boji svaki će piksel biti spremljen kao 24 bit-a (3 bajta) – 8 bit-a za svaku boju. Kod takvih je slika moguće (2^{24}) 16 777 216 kombinacija boja.

2.4.4 Kompresija

Tokom pohrane datoteke, postupak smanjivanja memorije koju će ista zauzimati naziva se kompresija. Postoje dva osnovna tipa kompresije – bez gubitaka (eng. *lossless*) i sa gubicima (eng. *lossy*). Vrsta kompresije utjecat će na osjetljivost datoteke prilikom *data bendinga*. Kompresija sa gubicima prisutna je kod formata kao što je JPEG, a takva

kompresija izbacuje piksele, koje ljudsko oko nije u mogućnosti percipirati, pomoću različitih algoritama. Kompresija bez gubitaka sažima podatke datoteke bez gubitaka informacija, takav je proces reverzibilan i jednakovrijedan izvornom. Neki od formata jesu PNG i GIF. Tokom *databendinga*, koriste se nekomprimirane datoteke kako bi iste mogle "bolje" podnositi korupciju kôda. Moguće je koristiti komprimirane datoteke, ali se mora znati da će one biti podložnije korupciji te će, u konačnici, češće postajati nečitljive.

2.4.5 Kanali boja

Slike u boji sastoje se od tri kanala – crvene, zelene i plave boje. Jedan kanal nosi podatke o količini crvene, drugi zelene i treći plave boje (crveni, zeleni i plavi kanal). Kod spremanja slikovne datoteke iz nekog programa za uređivanje slika (formati RAW i TIF) može se odrediti kako će se spremati informacije o boji. Kod RAW formata nude se opcije *interleaved* i *non-interleaved*, dok se kod TIF formata nude opcije *interleaved* i *per channel*. *Interleaved* znači da će se informacije o boji spremati za svaki pojedini piksel RGB redosljedom – podaci su zapisani redom za svaki piksel, dok *non-interleaved* odnosno *per channel* znači da će se podaci o boji za sve piksele spremati redom RGB, tj. prvo će se spremati podaci o crvenoj boji za sve piksele, podaci o zelenoj boji za sve piksele pa na kraju podaci o plavoj boji za sve piksele – podaci će biti grupirani po kanalima. Taj redosljed utječe na rezultate *databendinga*. Preporučuje se korištenje *non-interleaved/per color* opcije, pošto se njome dobivaju izraženije boje korupcijom kôda.

2.5 Databending

Jedna od najvažnijih stvari kod *databendinga* jest da se nikada ne bi smjelo "uređivati" ili koristiti izvornu datoteku. Taj je koncept poznat i kod uređivanja fotografija i slika u programima kao što je Photoshop. Bitna razlika je ta da se u Photoshopu izvorna uređena fotografija može spremati pod novim imenom korištenjem „Save As“ opcije te nema nikakvih reperkusija, dok se kod *databendinga* nikada ne bi smjelo uređivati izvornu datoteku jer se ona može uništiti pošto se takvo uređivanje direktno tiče korupcije kôda slikovne datoteke. Dakle, nikada ne uređivati izvornu datoteku te uvijek napraviti kopiju datoteke i koristiti kopiju tokom *databendinga*.

U slučaju kad se koriste tehnike u teksteditorima, hekseditorima ili audioeditorima datoteku je potrebno prirediti kao bitmapu ili sirovi (eng. *raw*) format. Što se tiče Blendera, moguće je koristiti .jpg jer se učitava kao tekstura. No, preporuča se eksperimentiranje sa formatima, zbog neočekivanosti i nepredvidljivosti rezultata.

2.5.1 Wordpad

Wordpad je tekstualni uređivač koji dolazi sa *Windows-ima*, besplatan je i jednostavniji od *Microsoft Word-a*. *Databending* u *Wordpad-u* je jedan od, ako ne i, najjednostavniji *glitch* efekt koji se može napraviti. Sastoji se, jednostavno, od učitavanja priređene slikovne datoteke u programu, a *glitch* se dobiva kada *Wordpad* pokušava interpretirati slikovnu datoteku kao tekstualnu.

Efekt se dobiva između ostalog zato jer *Wordpad* tokom učitavanja datoteke mora znati gdje će prelomiti redak, a to se isto događa tokom učitavanja slikovne datoteke. Prijelomi redaka (eng. *line breaks*) su bajtovi u kôdu koji teksteditoru govore gdje će se prelomiti redak i krenuti u novi. Ti bajtovi predstavljaju tzv. *Line Feed*, a kôd koji ga reprezentira je 0x0A u heksadecimalnom sustavu, i "*carriage return*" (poluga za povlačenje valjka u novi red) kojeg reprezentira heksadecimalni kod 0x0D. Takvo nazivlje dolazi još od pisaćih mašina kada se papir provlačio kroz valjke, a red u kojem se počinjalo pisati bio je "*line feed*" te se trebala povući poluga/ručka da bi mašina otišla u novi red. U principu, ista se stvar događa u kôdu - 0x0A govori teksteditoru gdje završava redak, 0x0D govori da se prebaci na početak novog reda.

Slikovne datoteke ne sadrže "*line feed-ove*" ni "*carriage return-se*", ali *Wordpad* ne prepoznaje da se radi o slikovnoj datoteci, već ju "doživljava" i interpretira kao tekstualnu datoteku pa traži 0x0D i 0x0A kako bi znao gdje prelomiti redove, ti bajtovi kôda u slikovnoj datoteci znače nešto posve drugo. Svaki put kad naiđe na ijedno od tih bajtova bez svog para, dodaje ili 0x0D ili 0x0A, ovisno na što je naišao. Pošto, kao što je već napisano, ti bajtovi u kôdu slike znače nešto sasvim drugo, kada *Wordpad* misli da ispravlja datoteku, zapravo ju koruptira i tu se stvara *Wordpad* efekt.

Wordpad efekt je jako destruktivan efekt, što se tiče rezultata slike i promjene kôda, tako da u ovom slučaju nije pretjerano reći da će se više slikovnih datoteka uništiti, nego što će ih uspjeti *databend-ati*, važno je uvijek koristiti kopiju izvorne datoteke.

Databending sam po sebi zahtjeva dosta strpljenja pošto se tiče direktne korupcije kôda (slikovne) datoteke.

2.5.2 HEX

Heksadecimalni brojevni sustav je sustav s bazom broja 16 pa se i sastoji od 16 znamenki, a to su brojevi od 0 do 9 i slova engleske abecede od A do F, gdje A predstavlja brojku 10, a F 15 u dekadskom sustavu. Heksadecimalna notacija univerzalni je prikaz podataka u računalima. Pokazao se kao puno praktičniji sustav od binarnog jer je brojeva baza potencija broja 2 pa svaka znamenka u heksadecimalnom sustavu zamjenjuje četiri znamenke binarnog sustava ($2^4=16$). U dekadskom sustavu dvije znamenke predstavljaju četiri bita, a četiri bita, jedan bajt. Svaki bajt može imati vrijednosti od 00 do FF, odnosno u dekadskom sustavu od 0 do 255. Dakle, bilo kakvi računalni podaci zapravo su polje (eng. array) heks bajtova.

Hexeditori ili uređivači dopuštaju nam prikaz i uređivanje izvornog heksadecimalnog kôda digitalne fotografije/slike.

Heksadecimalni prikaz boja dobro je poznat dizajnerima i programerima i vjerojatno svima između. Heksadecimalni prikaz boje izgleda ovako: #RRGGBB. Svaki piksel ima šest znakova, tri seta po dvije znamenke, gdje prvi set predstavlja crvenu, drugi zelenu i treći plavu boju, a minimalne, odnosno maksimalne vrijednosti kreću se od 00 – FF (0-255). Dakle, kada bi se htio dobiti crveni piksel, heksadecimalna notacija bila bi #FF0000 – postavilo bi se crveni set na maksimalnu vrijednost, a ostale na minimalnu. Bijela boja bila bi #FFFFFF, a crna #000000 (RGB je aditivni sustav miješanja boja).

Svaka bitmapa sastoji se od dva dijela – *file headera* (zaglavlje datoteke) i *image data* (podataka slike). U zaglavlju se nalaze osnovni podaci o datoteci kao što su vrsta datoteke, njene dimenzije i slično, a u drugom dijelu pikseli. Ovo će se najlakše shvatiti ako se u Photoshopu (ili GIMP-u) izradi bitmapa (.bmp) datoteka veličine 5 x 5 piksela. Takva se datoteka otvori u nekom hexeditoru kao što je primjerice HxD.

Offset (h)	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	0A	0B	0C	0D	0E	0F	Decoded text
00000000	42	4D	88	00	00	00	00	00	00	00	36	00	00	00	28	00	B.....6... (.
00000010	00	00	05	00	00	00	05	00	00	00	01	00	18	00	00	00	
00000020	00	00	52	00	00	00	20	2E	00	00	20	2E	00	00	00	00	..R... ..
00000030	00	00	00	00	00	00	FF	FF	FF	FF	FF	FF	FF	FF	FF	FF	
00000040	FF	FF	FF	FF	FF	00	FF	FF	FF	FF	FF	FF	FF	FF	FF	FF	
00000050	FF	FF	FF	FF	FF	00	FF	FF	FF	FF	FF	FF	FF	FF	FF	FF	
00000060	FF	FF	FF	FF	FF	00	FF	FF	FF	FF	FF	FF	FF	FF	FF	FF	
00000070	FF	FF	FF	FF	FF	00	FF	FF	FF	FF	FF	FF	FF	FF	FF	FF	
00000080	FF	FF	FF	FF	FF	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	00	

Lijevi stupac predstavlja broj redova, sredina je heksadecimalni kôd, a desno je tekstualni ASCII kôd. Prvi red heksadecimalnog kôda je:

42 4D 88 00 00 00 00 00 00 00 36 00 00 00 28 00

Ovo su informacije o datoteci, 42 4D nalaze se na početku svake bitmape.

88 predstavlja veličinu datoteke, pretvorena u dekadski sustav datoteka zauzima 136 bajta. Prvi se red zove *BITMAPFILEHEADER*.

Drugi, treći i dio četvrtog reda kôda jesu:

00 00 05 00 00 00 05 00 00 00 01 00 18 00 00 00
 00 00 52 00 00 00 20 2E 00 00 20 2E 00 00 00 00
 00 00 00 00 00 00

05 00 je širina koja je namještena na 5 piksela, a nakon toga je visina koja je isto namještena na 5 piksela. 01 00 18 00 standardne *header* informacije koje bitmapa mora sadržavati. Ovaj dio datoteke sadrži informacije kao što su veličina, rezolucija, palete i slično. Taj dio datoteke zove se *BITMAPINFOHEADER*.

Prilikom uređivanja heksadecimalnog kôda tokom *databendinga* *BITMAPFILEHEADER* i *BITMAPINFOHEADER* se ne smiju uređivati, osim ako korisnik točno zna koji podatak mijenja, jer će u suprotnom uništiti datoteku i ona više neće biti čitljiva. Datoteke formata .bmp se čitaju s desna na lijevo, od dole prema gore, a boje se čitaju B-G-R redosljedom, također obrnuto od uobičajenog.

Da se bitmapa pisala ručno u hekseditoru nakon *file header-a* i *info header-a*, prvi red koji bi se pisao zapravo bi se nalazio pri dnu slikovne datoteke kada bi se ona otvorila u nekom *image view-eru*.

Sam *databendig* u hekseditoru zahtjeva otvaranje slikovne datoteke, prethodno spremljene kao bitmape te uređivanje kôda po vlastitom ukusu. Može se direktno mijenjati heksadecimalni kôd, a može se uređivati i tekstualni ASCII kôd, važno je znati da je jedan ASCII znak promjena od dvije znamenke u heksadecimalnom kôdu. Također se preporuča korištenje opcije Find&Replace ili ručne zamjene znakova umjesto jednostavnog brisanja kôda.

2.5.3 Sonifikacija

Sonifikacija je, u kontekstu *databendinga* slikovne datoteke, proces pretvaranja slike u zvuk u programu koji služi uređivanju auditivnih medija. Slikovna se datoteka učitava kao sirovi podaci koje će program interpretirati kao zvuk te se na takav zvuk aplicira logika zvučnih efekata koje nudi program. Osim što se sonifikacija koristi od strane vizualnih digitalnih umjetnika kao tehnika uređivanja slikovne datoteke, eksperimentalni glazbeni umjetnici učitavaju slikovne datoteke kako bi dobili zvuk i od toga rade pjesme.

U poglavlju koje se ticalo heksadecimalnog kôda i njegovog uređivanja, objašnjeno je zašto se ne smije uređivati zaglavlje kôda. Ta se logika proteže kroz sve tehnike i ni u jednoj nije dopušteno uređivati zaglavlje, osim ako se radi o *RAW* formatu koji nema zaglavlja, jer u protivnom datoteka neće biti čitljiva.

Nakon što se slikovna datoteka importira u program, jedna od najbitnijih postavaka na koje treba paziti je *encoding*. *Encoding* se odnosi na promjenu digitalnog auditivnog medija iz jednog formata u drugi, obično iz nekompresiranih u kompresirane. Opcije koje su nam bitne tokom *databendinga* jesu samo dvije – A-law i U-law. Kad se slikovni medij importira u program trebalo bi izabrati između jedne od tih dviju opcija, zato jer će jedino te dvije opcije učitati datoteku bez dodavanja ikakvih informacija u zaglavlje datoteke i jedine će datoteku učitati isključivo kao čiste podatke. Kod *channels* (kanala) možemo staviti – 1 (mono). S ostalim opcijama poželjno je igrati se pošto će na neki način utjecati na krajnji rezultat zajedno s efektima primjenjenim u programu.

2.5.4 Blender

Blender je *open source* program za 3D računalnu grafiku. Postupak koji je objašnjen u eksperimentalnom dijelu, zapravo je transkripcija videa⁵, a njen je autor Christopher Lynch. U tom se postupku koristi format .obj kojeg je razvila tvrtka *Wavefront Technologies*. Taj je format također *open source* pa je tako adoptiran od strane drugih tvrtki koje se bave razvojem 3D računalne grafike. OBJ format predstavlja 3D geometriju, odnosno koordinate zakrivljenosti linija i ploha poligona koji su napravljeni u Blenderu. *Databending* se u ovoj tehnici događa onda kada se taj format otvori u tekstualnom editoru te kada se koordinate poligona počnu zamjenjivati i mijenjati. Slikovna se datoteka zapravo učitava kao tekstura, a opcijama u Blenderu pretvara se u 3D presliku, a ono što se "uređuje" ili koruptira u tekstualnom editoru zapravo su njene UV koordinate. Blender je jako osjetljiv na taj format pa je u slučaju pogreške neće učitati. Brojeve je sigurno mijenjati iz manjih u veće, a linije se smiju dodavati, smije im se mijenjati redoslijed, ali se nikako ne bi smjele brisati. Kada se takva datoteka ponovno učita u Blender, također ponovno će se učitati ista tekstura slikovna datoteka, ali će Blender sada primjeniti nove koordinate i tako će se postići *glitch*.

⁵ https://www.youtube.com/watch?v=_YbvXgls1Yw&t=23s

3. EKSPERIMENTALNI DIO

Cilj rada je izrada serije slika, reinteretiranih digitalnih fotografija, koje će biti rezultat obrađenih i objašnjenih tehnika *databendinga*. Unošenjem i izazivanjem greške u kôdu slikovnog medija pružiti će se uvid u estetiku neočekivanog i umjetnost greške.

Metodologija *databendinga* bazira na pripremanju adekvatnog formata slikovnog medija, njegova korupcija u programu te ponovnog spremanja reinteretiranog djela pod novim imenom. Ponekad se korupcija postiže samim otvaranjem datoteke u programu, dok se kod nekih drugih tehnika na nju primjenjuju različiti efekti, izmjenjuje se heksadecimalni kôd medija ili se *glitch* postiže remećenjem koordinata 3D objekta.

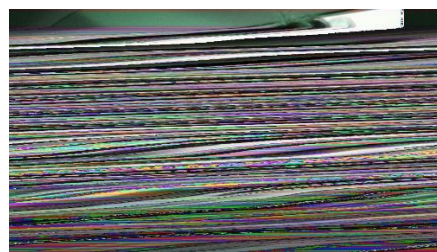
3.1 Teksteditori

3.1.1 *Wordpad*

Wordpad je teksteditor koji dolazi sa gotovo svim verzijama *Windowsima*, kako bi oni koji nemaju *Microsoft Office* mogli otvarati i uređivati tekst datoteke. Složeniji je od *Microsoft Notepad-a*, ali jednostavniji od *Microsoft Word-a*. *Wordpad* se počinje „čudno“ ponašati kada pokušava interpretirati sliku kao tekst pa zahvljajući tome dobivamo *Wordpad* efekt. Taj je efekt otkrio Benjamin Berg, internetu poznatiji kao *stAllio!*, a spada u najjednostavniji *glitch* efekt. Sve što je potrebno uraditi je spremiti sliku kao *.bmp* u *Paint-u*, otvoriti je u *Wordpad-u* i ponovno spremiti. *Wordpad* će sam odraditi posao.

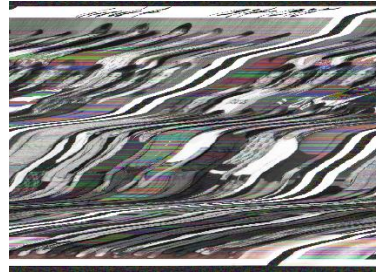
Izvor: Charlie's Angels (1976)

Izvor: autor

Izvor: flickr.com (Brecht Bug)

Izvor: autor

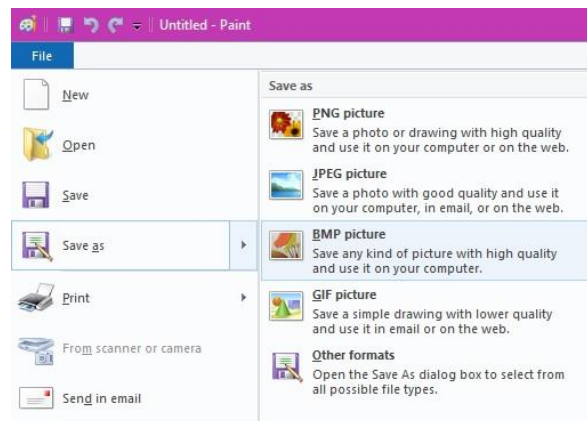
Izvor: pinterest.com (CNN)

Izvor: autor

Postupak:

1. Otvoriti sliku/fotografiju u Paint-u i spremiti ju kao bitmapu (.bmp), u padajućem izborniku izabrati 24-bitnu bitmapu

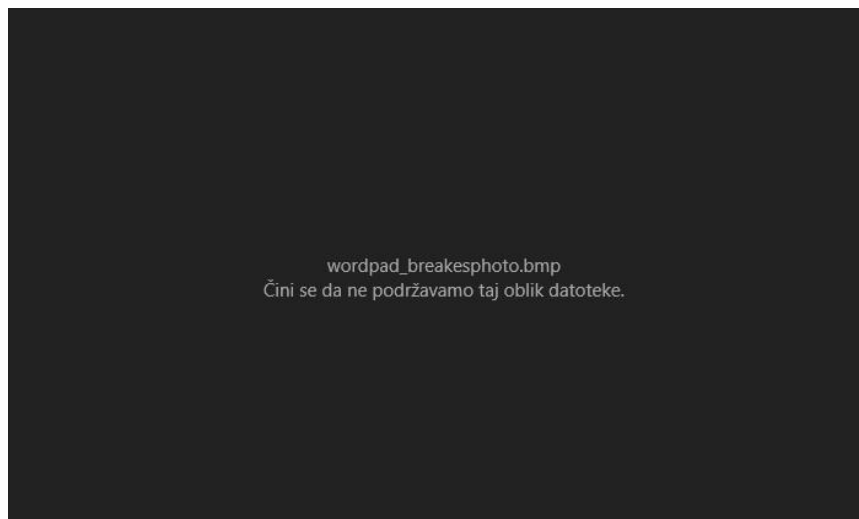

Izvor: autor

2. Tako spremljenu sliku otvoriti u Wordpad-u (desni klik na fotografiju, „**Open with**“ i pronaći Wordpad ili otvoriti Wordpad, ako ga se ne nalazi, stisnuti **Win + R** i napisati „**write**“ te kliknuti „**Enter**“ pa bi se Wordpad trebao otvoriti. U izborniku „**File**“ kliknuti „**Open**“ te u donjem desnom padajućem izborniku odabrati „**All Documents (*.*)**“ i kliknuti na spremljenu bitmapu.

3. Kada Wordpad završi sa interpretacijom slike kao teksta, dovoljno je ponovno spremiti datoteku. Kliknuti na ikonicu diskete u gornjem lijevom kutu ili u padajućem izborniku „**File**“ kliknuti „**Save**“
4. Otvoriti tako spremljenu datoteku ponovno u Paint-u i spremiti ju kao .jpg

Slike se mogu konvertirati u bilo kojem drugom softveru za uređivanje slika, ali pošto se ovdje koristi Wordpad, može se koristiti i Paint, pošto i taj program dolazi sa gotovim svim Windowsima. Wordpad-ova najveća prednost, ali i mana je njegova nepredvidivost – može se zablokirati, može uništiti datoteku pa ju se tako može i izgubiti, a može i odraditi sve bez „greške“ pa se kao rezultat dobije *instant glitch*.

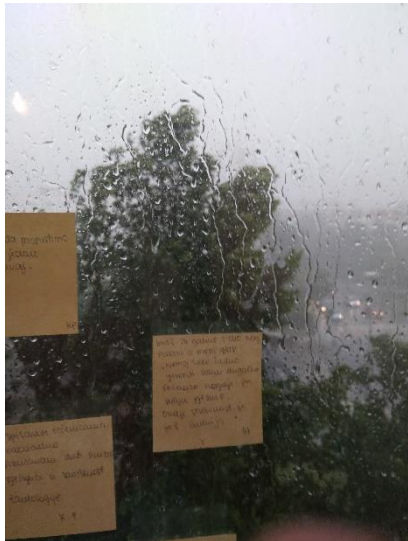

Izvor: autor

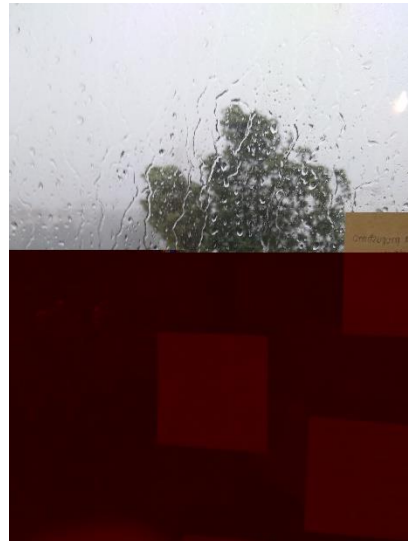
3.1.2 Notepad++

Notepad++ možemo koristiti na različite načine kod *databendinga*, jedan od njih je da ga koristimo kao teksteditor. Datoteka spremljena kao bitmapa otvara se u programu, za razliku od Wordpad-a, Notepad++ neće korumpirati datoteku samim njezinim otvaranjem u programu, već korisnik sam mora intervenirati i mijenjati kôd. Nikako se ne preporuča brisanje kôda, već samo zamjena nekoliko znakova, ali se svakako preporuča eksperimentiranje granicama korupcije kôda.

Postupak je sličan onom od Wordpad-a. U softveru za uređivanje fotografija, a može i u Paint-u datoteku spremamo kao bitmapu te ju otvaramo u Notepad++-u, tamo zamjenjujemo znakove ASCII kôda, spremamo datoteku i u jednom od softvera za uređivanje slika bitmapu spremamo kao .jpg.

Izvor: autor

Izvor: autor

3.2 Hexeditor/Notepad++

3.2.1 Hexeditor

Hexeditori ne dolaze zajedno sa Windowsima (moguća je prenamijena Notepad++-a), dakle, moraju se skinuti sa interneta, ali zato postoje besplatne verzije i one koje se plaćaju. Funkcije koje pružaju nisu jednake, ali principi na kojima funkcioniraju jesu. Tako svaki hexeditor ima barem dva načina prikaza datoteke: heksadecimalni i tekstualni odnosno ASCII kôd.

Databending u hexeditoru je direktna korupcija izvornog kôda te omogućuje veću fleksibilnost u radu jer nije destruktivna kao što su Wordpad i Notepad++ koristeći se tekstualnim (ASCII) znakovima. U hexeditoru dvije brojke predstavljaju jedan ASCII znak.

Potrebno je izbjegavati zaglavlje kôda, pošto se tamo nalaze informacije o samoj datoteci i njenom prikazu. Formati kao što su JPEG ili PNG, također se mogu izmjenjivati, ali su zbog svoje kompresije podataka "ranjiviji" na direktno uređivanje njihovog kôda. Ovisno o formatu/kompresiji datoteke u hexeditoru dobit će se različiti rezultati iako su elementi od kojih je sastavljen njihov kôd slični.

```

HxD - [C:\Users\Petra\Desktop\2.bmp]
File Edit Search View Analysis Tools Window Help
16 Windows (ANSI) hex
2.bmp
Offset(h) 00 01 02 03 04 05 06 07 08 09 0A 0B 0C 0D 0E 0F Decoded text
00000000 42 4D 36 9B BD 01 00 00 00 00 36 00 00 00 28 00 BM6>.....6...(.
00000010 00 00 40 10 00 00 24 09 00 00 01 00 18 00 00 00 ..@...$.
00000020 00 00 00 9B BD 01 13 0B 00 00 13 0B 00 00 00 00 ...>".
00000030 00 00 00 00 00 00 5C 64 6B 64 6C 73 71 79 80 61 .....\dkdlsqy@a
00000040 69 70 44 4C 53 45 4D 54 5D 65 6C 63 6B 72 5C 63 ipDLSEMT)elckr\c
00000050 6C 58 5F 68 58 5F 68 5B 62 6B 5A 63 6C 59 62 6B lX_hX_h[bkZclYbk
00000060 59 62 6B 5E 67 70 60 69 73 5D 66 70 60 69 73 60 Ybk^gp`is]fp`is`
00000070 69 73 60 69 73 61 6A 74 5B 64 6E 63 6C 76 5F 68 is`isajt[dnclv_h
00000080 72 5D 66 70 5E 67 71 5A 63 6D 57 60 6A 5D 66 70 r]fp^ggZcmW`j]fp
00000090 54 5D 67 60 69 73 65 6E 78 58 61 6B 59 62 6C 5F T]g`isenxXakYbl_
000000A0 68 72 66 6F 79 67 70 7A 67 70 7A 65 6E 78 5E 67 hrfoygpzgpzenx^g
000000B0 71 5D 66 70 5A 63 6D 56 5F 69 54 5D 67 54 5D 67 q]fpZcmV iT]gT]g
000000C0 4F 58 62 47 50 5A 58 61 6A 5A 63 6C 5D 66 6F 61 OXBGPZXajZcl]foa
000000D0 6A 73 61 6A 73 62 6B 74 61 6A 73 63 6C 75 66 6D jsajsbktajsclufm
000000E0 76 60 67 70 60 67 70 61 68 71 59 60 69 61 68 71 v`gp`gpahqY`iahq
000000F0 5E 65 6E 61 68 71 5C 66 6D 5D 67 6E 5D 67 6E 5A ^enahq\fm]gn]gnZ
00000100 64 6B 5E 66 6D 61 69 70 61 69 70 63 6B 72 62 6A dk^fmaipaipokrbj
00000110 71 64 6C 73 60 68 6F 5F 67 6E 60 68 6F 5F 67 6E qdls`ho_gn`ho_gn
00000120 5F 67 6E 5E 66 6D 5F 67 6E 62 6A 71 5F 67 6E 62 _gn^fm_gnbjq_gnb
00000130 6A 71 60 67 70 5E 65 6E 5D 64 6D 5B 62 6B 5A 62 jq`gp^en]dm[bkZb
00000140 69 5D 65 6C 5B 65 6C 5D 67 6E 5F 69 70 5C 66 6D ij]el[el]gn_ip\fm
00000150 5B 64 6D 5C 65 6E 5D 64 6D 5F 66 6F 5E 67 70 60 [dm^en]dm_fo`gp`
00000160 69 72 61 6A 73 62 6B 74 64 6D 76 63 6C 75 64 6D irajsbktdmvludm
00000170 76 66 6F 78 64 6D 76 66 6F 78 66 6F 78 66 6F 78 vfoxdmvfoxfoxfox
00000180 67 6E 77 68 6F 78 6C 73 7C 67 6E 77 64 6B 74 65 gnwhoxls|gnwdkte
00000190 6C 75 67 6E 77 66 6D 76 66 6D 76 63 6A 73 5D 64 lugnwfmvfmvojs]d

```

Slikovna datoteka u hexeditoru – HxD

Izvor: autor

Postupak

1. Priprema slikovne datoteke kao bitmape
2. Otvaranje bitmape u hexeditor programu kao što je HxD
3. Izmjena kôda – mogu se koristiti opcije kao što su *copy/paste*, *find/replace*, može se izmijenjivati i ASCII kôd
4. Spremanje datoteke

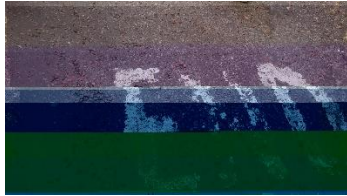
Nakon svake uspješne izmjene kôda, datoteka bi se trebala spremiti pod novim imenom (*Save As*) jer nije pitanje hoće li datoteka postati nečitljiva, već kada će to biti.

Izvor: autor

Izvor: autor

Izvor: autor

Rezultati dobiveni tokom jedne manipulacije

3.2.2 Notepad++

Notepad++ se može koristiti i kao hexeditor, ali je potrebno instalirati dodatak. U tom slučaju, nakon otvaranja programa, odlazi se na izbornik "*plugins*" (dodaci), u padajućem izborniku izabrali *plugin manager* te zatim *Show Plugin Manager*, potražiti i označiti kućicu pored koje piše *HEX-Editor* te kliknuti *Install*. Tada se program treba restartirati. Nakon ponovnog otvaranja u padajućem izborniku *Plugins* trebala bi se nalaziti nova kategorija *HEX-Editor*. Slikovna se datoteka otvori u programu, odlazi se mišem na novu kategoriju *HEX-Editor* te nakon novog padajućeg izbornika klikne se na "*View in HEX*" ili se jednostavno, nakon otvaranja datoteke u Notepad++-u stisne **Ctrl+Alt+Shift+H**. Nakon toga postupak je isti kao i kod hex-programa.

3.3 Audacity (Sonifikacija)

Audacity je program za obradu i snimanje zvuka, otvorenog kôda/izvora, besplatan i dostupan na svim operativnim sustavima. Sonifikacija je proces u kojem se slikovna datoteka u programu interpretira i obrađuje kao auditivni medij. Specifična estetika koja nastaje takvom obradom slikovne datoteke najčešći je oblik *glitcha*. Slikovna datoteka se može obrađivati primjenjivanjem audio efekata na zvučnu traku, stapanjem jedne datoteke s drugom ili *codecima*. Kao i kod ostalih tehnika, najbolje je

koristiti nekomprimirane datoteke kao što su BMP ili TIFF. Komprimirane se datoteke također mogu obrađivati, ali su osjetljivije i lako postaju nečitljive. Slikovni format koji je najlakše i najsigurnije obrađivati je *RAW* slikovni format jer on ne sadržava zaglavlje (*header*) na koji je inače potrebno paziti.

Postupak:

1. File → Import → RAW Data

Encoding: A-law ili U-law

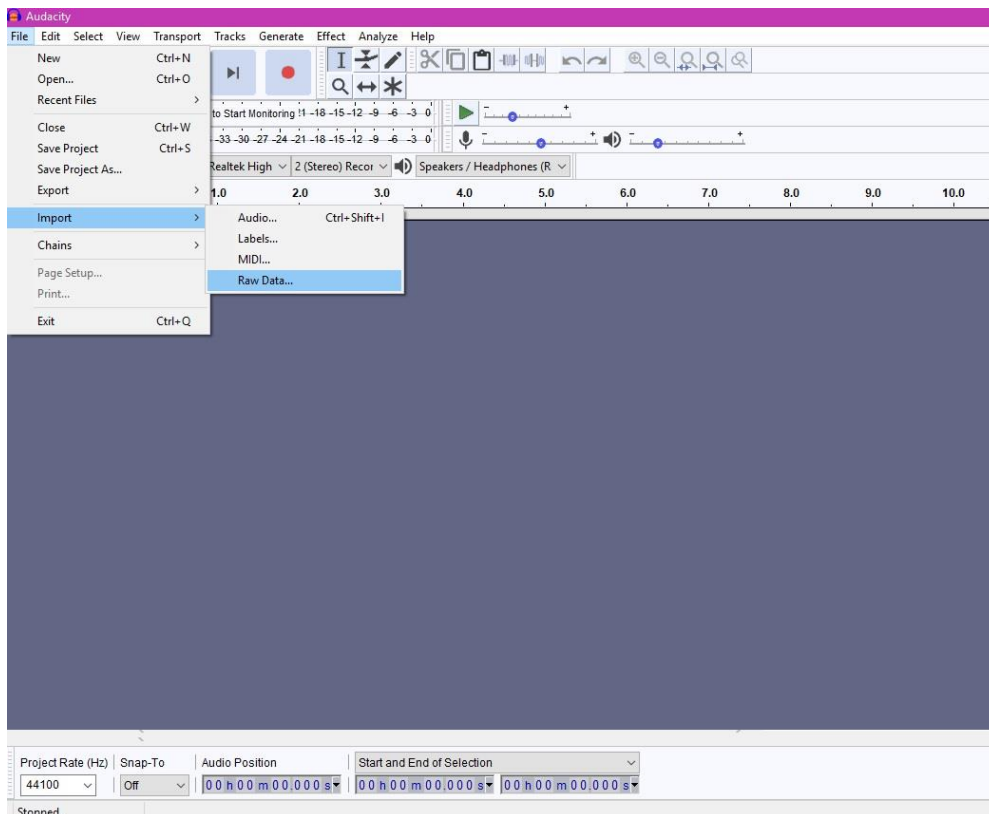
Channels: 1 (mono)

S ostalim opcijama se može eksperimentirati i pratiti kakav utjecaj imaju na krajnji rezultat.

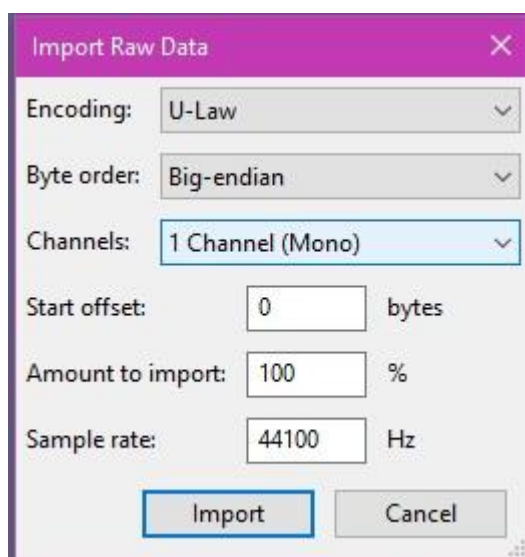
2. Primjena različitih efekata na dio datoteke ili na cijelu; izostaviti prvih par sekundi ako se radi o formatima koji nisu RAW (može se koristiti bilo koji efekt osim oni koji utječu na trajanje datoteke – Paulstretch ili Timeshift)

3. File → Export

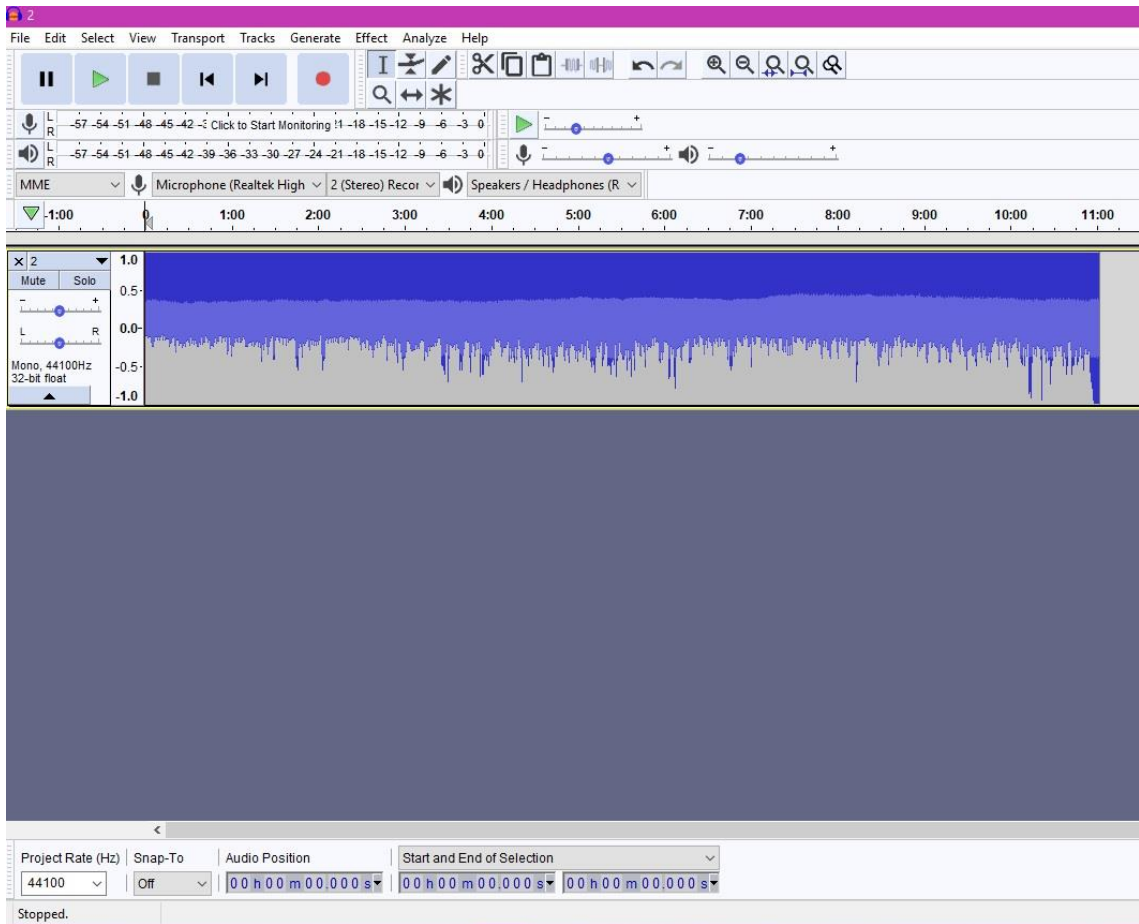
Format koji se odabire je 'other uncompressed files' iz padajućeg izbornika ipod imena datoteke. Bitno je (p)ostaviti encoding onakvim kakve su postavljene na početku, a Header: RAW (header-less). U imenu datoteke upotrijebiti onu ekstenziju, format, kao i kod ulazne datoteke

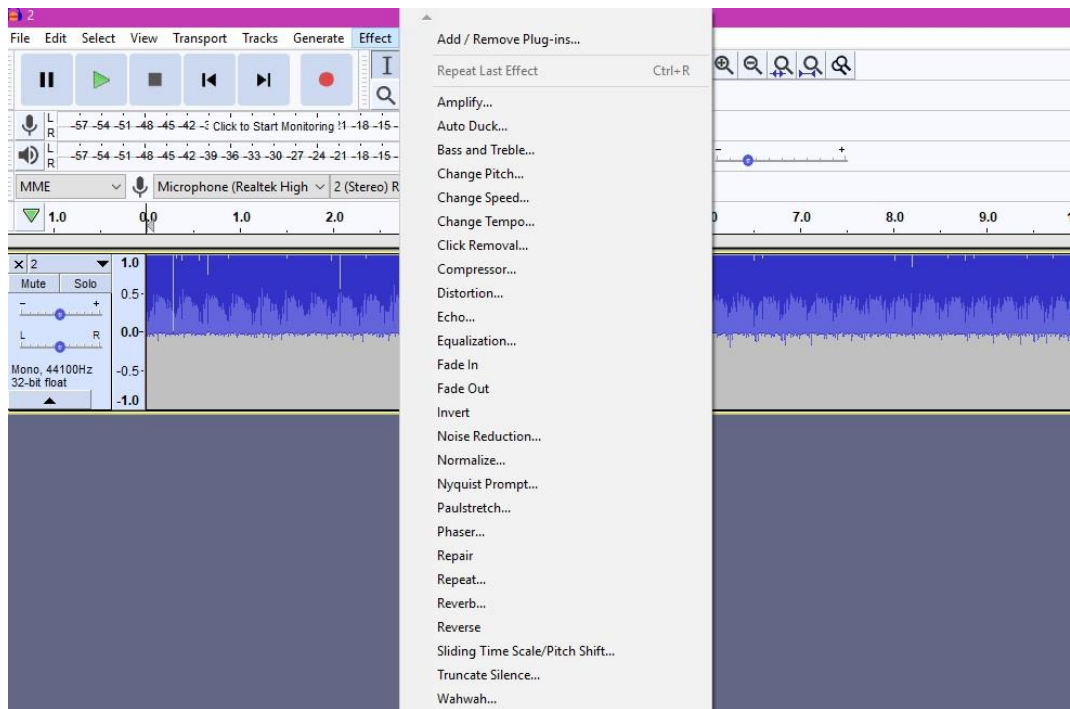
Izvor: autor

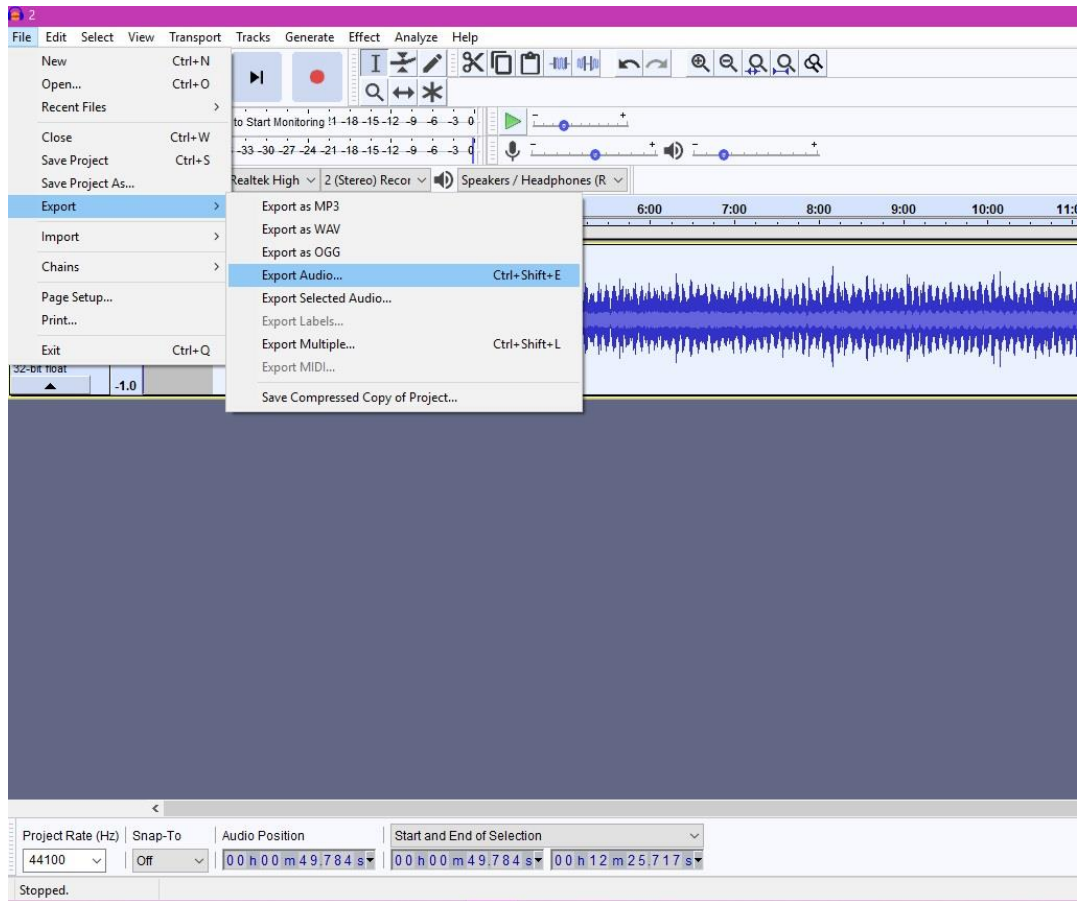
Izvor:autor

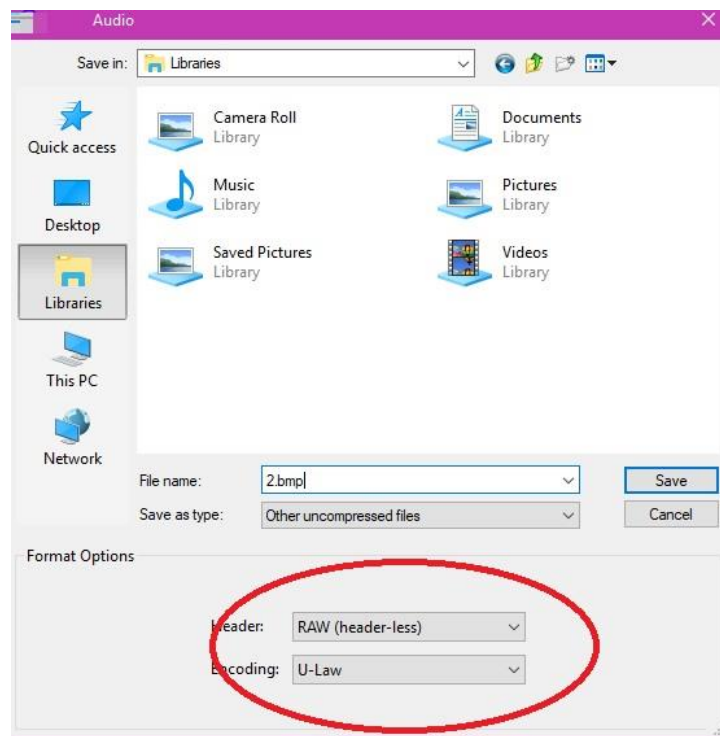
Izvor: autor

Izvor: autor

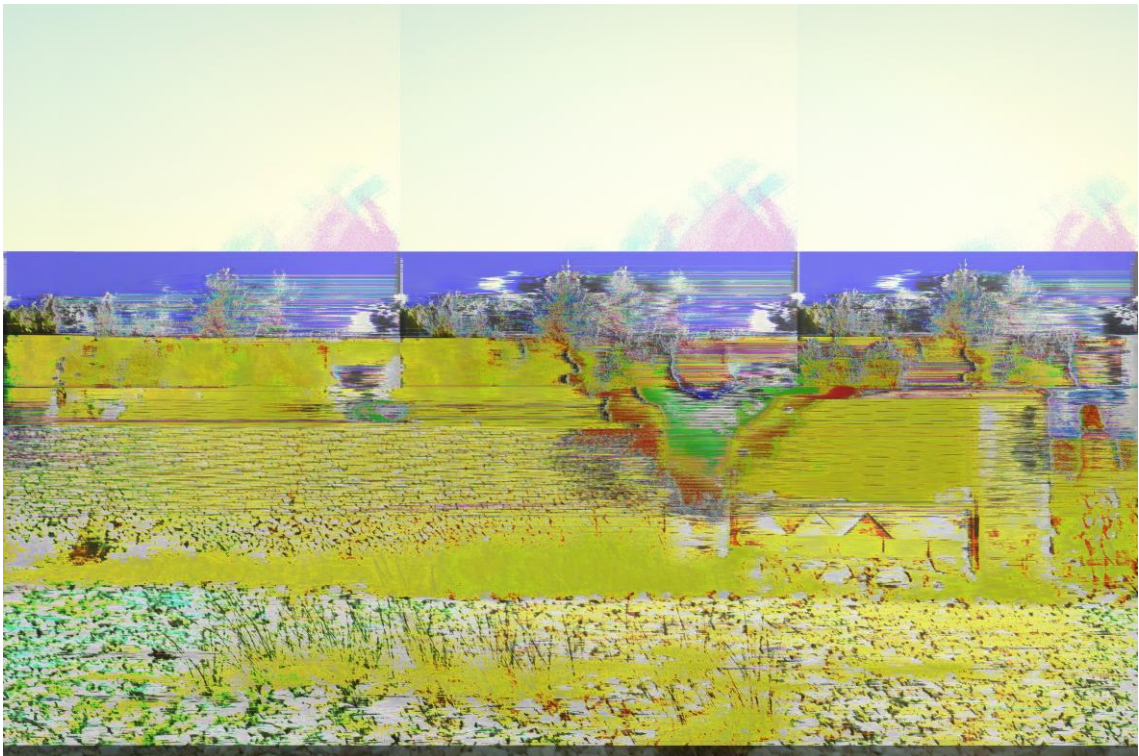
Izvor: autor

Izvor: autor

Izvor: autor

Izvor: autor

3.4 Blender OBJ Glitch

Blender je besplatan softver otvorenog kôda za 3D računalnu grafiku te kao Audacity, dostupan na svim operativnim sustavima. OBJ format u sebi sadrži koordinate i definicije geometrijskih objekata u tekstualnom obliku i jako je osjetljiv na formu, odnosno, Blender neće učitati datoteku ako se pogriješi tokom njenog uređivanja.

Postupak:

1. Selektirati i obrisati kocku (lijevi klik, *delete*)
2. Gornji *drop down* izbornik u alatnoj traci potrebno je prebaciti u *Cycles render*
3. *Numpad 7* za *Top Perspective*
4. Prebacivanje u *Object mode* (donji lijevi padajući izbornik)
5. Dodamo plane: **shift + a** → *Mesh* → *Plane*
6. Selektiramo *Plane* i sa kraticom *s*, povećavamo plohu do zadnjeg reda *grida*
7. Vraćamo se iz *object moda* u *Edit mode* (tipka TAB)
8. **W** – *specials* → *subdivide* dok cijeli *plane* ne postane jednobojan, tj. crte postanu jako guste
9. **n**-kratica: *transform* → *Scale*; unosimo dimenzije *source* slike (pr. 1000 x 2000 px upisujemo 10 x 20)
10. u desnom izborniku *Material* (srebrna kugla) – *use nodes* – *new* – *source* = *emission*, *color* = *image texture*, *open* = odabiremo izvornu datoteku, *vector* = *texture coordinates* – *Generated*
11. prebacimo *method* na *rendered*, nalazi se pokraj *Object/Edit mode*, dolje lijevo – vizualna reprezentacija datoteke na plohi
12. *modifier* (francuski ključ) – *add modifier* → *Displace*, *texture* = samo stisnuti +, *texture coordinate* – UV
Datoteka bi sada trebala izgledati kaotično. U slučaju, ovisno o verziji blendera, da je ostala ista, u izborniku *Texture* iz padajućeg izbornika potrebno je odabrati *Displace texture* (umjesto *Image texture*), a pod *Image* = *open* i otvoriti izvornu datoteku
13. *Modifier* izbornik = *st(renght)* 0.01
14. *Edit mode*

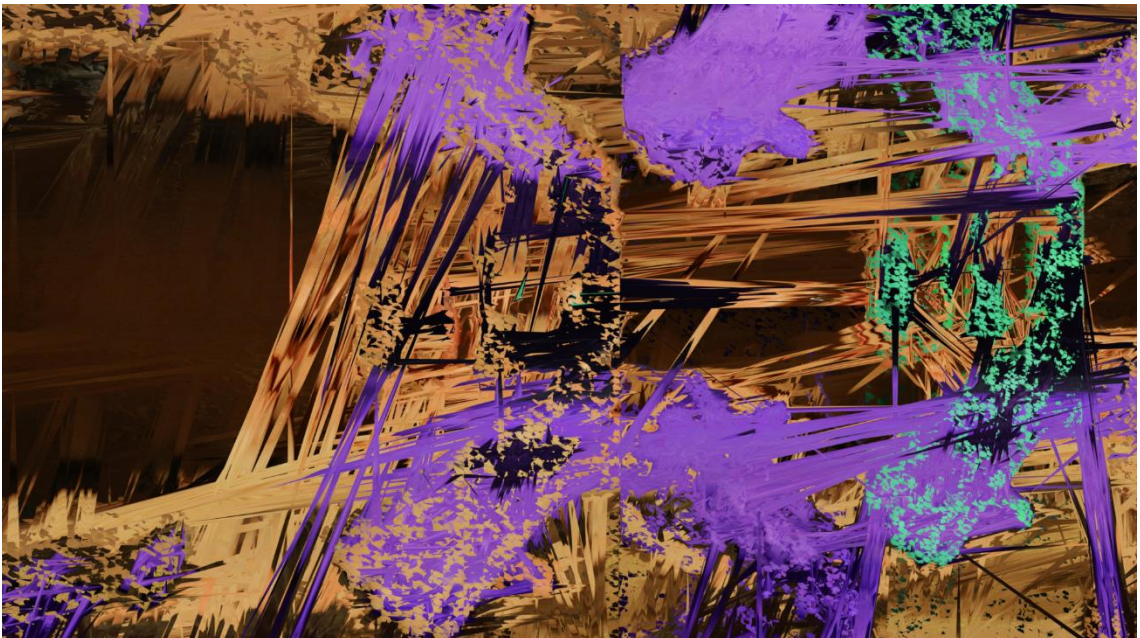
15. Kratica **u** (*unwrap*)
16. *File* → *export* → *Wavefront (OBJ)*
17. OBJ datoteka otvara se u teksteditoru, a sadržava popis sa koordinatama.
 - V= *vertices*
 - Vt= *texture coordinates*
 - F=*polygonal face element*

Koordinate u datoteci se mogu seliti i modificirati, mogu se dodavati iz jedne skupine u drugu, kopirati i lijepiti, modificirati vrijednosti koordinata (manje u veće, obrnuto će možda uspjeti, možda ne). Linije se nikako ne smiju brisati, tako će se uništiti datoteka.

Spremi se datoteka pod novim imenom.
18. *File* → *import* → *Wavefront (OBJ)* – novospremljena datoteka
19. U gornjem desnom kutu nalazi se izbornik sa svim elementima u Blenderu (camera, lamp, plane,...), odabire se novi *plane* koji se importiraju (*plane 1*)
20. *Material* – *use nodes* – *source = emission, color = image texture, open =* odabire se izvorna datoteka, *vector = texture coordinates – generated*
21. Renderiranje – numpad 7, odabire se *plane* – izbornik gore desno – ili lijevi klik na plohu, **Ctrl + Alt + 0** kako bi se centrirala kamera, vjerojatno je potrebno udaljiti se od objekta
 - numpad 7 – top perspective*, skrola se dovoljno daleko, držeći srednjim klik, pokretima miša namjestimo radnu površinu tako da s boka gledamo kameru i objekt, sa 0 mijenjamo pogled između kamere i korisničke perspektive
22. *Render* – ikona kamera – *resolution* – željena rezolucija, *slider* ispod na 100%, PNG, RGBA, *compression* 100%
 - Stisne se F12
23. Dolje lijevo, *image* → *save image*

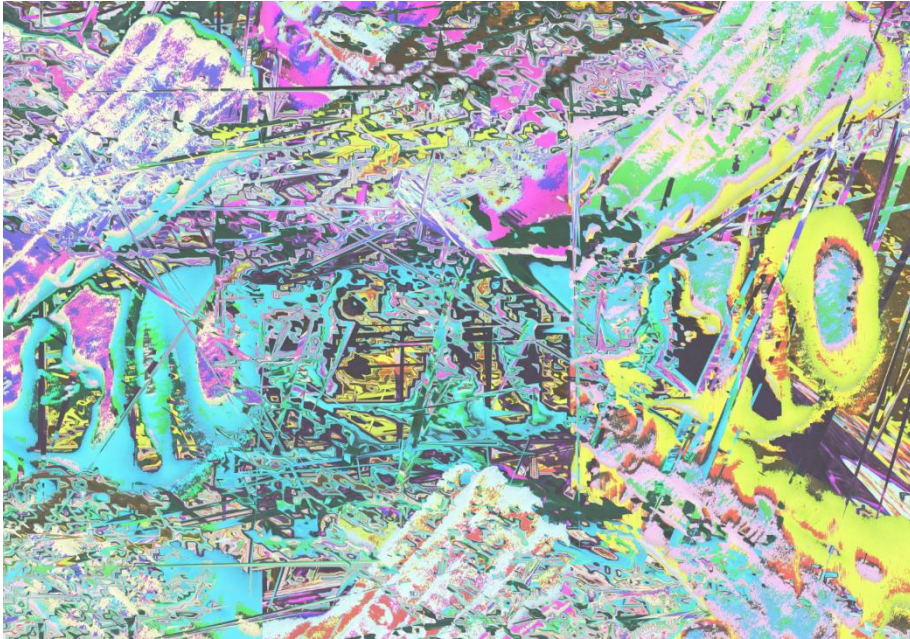
Izvor: autor

Izvor: autor

preporučuje se i spremanje (*Save As*) datoteke nakon aplikacije nekog efekta (Audacity) ili mijenjanja kôda (HEX).

U *glitch* kulturi, *glitcheve* dobivene u programima kao što je Audacity, tj. namjernom izmjenom kôda, nazivaju "pripitomljenim *glitchevima*", a "divlji *glitchevi*" jesu oni stvarno slučajni, a takvi postaju sve zanimljiviji.

Izvor: autor

Izvor: autor

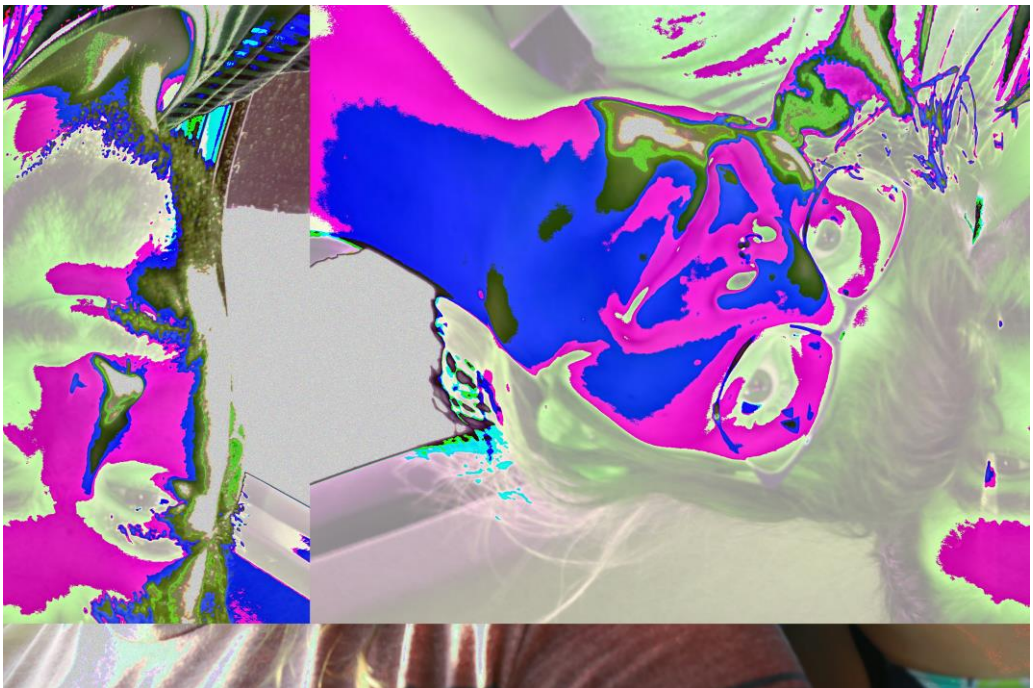
Izvor: autor

Izvor: autor

Izvor: autor

Izvor: autor

5. LITERATURA

- [1.] Manović L. (2015.), Jezik novih medija, Multimedia Clio, Beograd
- [2.] https://formatc.hr/glitch_databend#I
- [3.] https://hr.wikipedia.org/wiki/Digitalna_umjetnost
- [4.] <http://datamoshing.com/>
- [5.] https://en.wikipedia.org/wiki/Wavefront_obj_file
- [6.] <https://hr.wikipedia.org/wiki/Razlu%C4%8Divost>
- [7.] <http://datamoshing.com/2016/06/26/how-to-glitch-images-with-wordpad/>
- [8.] <http://magazine.art21.org/2011/09/13/how-to-create-a-bitmap-image-file-by-hand-without-stencils/>